

CARTEA VECHĂ TIPĂRITĂ LA BUDA
AFLATĂ ÎN COLECȚIILE JUDEȚULUI GORJ

de EVA ISAC

În sec. al XVIII-lea tiparul cunoaște o perioadă de avânt, perioadă în care multe cărți apar și în tipografiile din afara granițelor, dintre care cea mai de seamă rămîne Buda cu tipografia Universității.

De sub teascurile acestei tipografii, întemeiată în anul 1577 în Nagyazombat (Tîrnavia) și strămutată la Buda în 1777, au ieșit multe cărți și volume.

Instalată în vechea casă din Buda a lui Ion Corvin, tipografia își începe activitatea sub conducerea istoricului George Pray, directorul Bibliotecii Universității.¹

Activitatea, modestă la început, crește atunci cînd acestei tipografii i se dă privilegiul editării manualelor școlare în toate limbile cerute.

Și în Transilvania, care din anul 1699 fusese încorporată Imperiului habsburgic, dezvoltarea învățămîntului este înlocuit de reformele iluministe ale lui Iosif al II-lea, organizîndu-se o serie de școli în multe localități prin rîvna cărturarilor iluminați în frunte cu S. Micu Clain.

Acum se ia și inițiativa editării manualelor școlare în limba română pentru școlile românești din Imperiul habsburgic.

De la „Catehismul românesc” din 1780, tipărit cu litere latinești și ortografie ungurească și care servea scopurile așa numitelor „școli naționalnice românești”, pînă în anul 1861, tipografia din Buda, timp de 38 ani a scos sute de volume.

Cărți tipărite pentru școli sînt : o „Carte de mîna pentru dascăli” în două părți, o aritmetică românească și nemțească, apoi o gramatică românească scrisă de Ioan Molnar de la Sibiu și apoi o altă gramatică românească mai mare, avînd același autor.

Odată cu aceste cărți, tipografia a răspuns și la cerințele instituțiilor de cult și începând din anul 1792 se scoate un „Ceaslov”, o „Psaltire” și un „Molitvenic”, iar în anul 1795 o „Cazanie”. Tipărirea primelor cărți s-a făcut cu vechile litere, dar cu vremea tocindu-se, tipografia a fost înzestrată cu caractere chirilice și de acum cărțile școlare ieșeau de sub teacuri mult mai frumos.

O nouă eră de renaștere în tipografia pornește o dată cu moartea lui Iosif al II-lea în 1790, deoarece în dieta ținută acum s-au dat decizii liberale printre care și instrucția națională să se facă în limbile lor moderne.

Școlile dezvoltându-se și progresînd se observă că vechile manuale nu mai corespundeau cerințelor.

În anul 1797 tipografia scoate o „Bucoavnă” la sfîrșit avînd cuvinte românești, ungurești și nemțești, formînd astfel cel mai vechi dicționar românesc de acest fel, fiind tipărit cu litere latine.

Intenția de a suprima vechile litere venea prea devreme și „cartea de cetanie” care i-a urmat la un an, precum și „Retică” doctorului I. Molnar au fost scoase de sub teacuri tot cu caractere chirilice.

În anul 1799 se tipărește „Observații de limbă românească” a lui Paul Iorgovici, iar după aceasta, prin traducerea lui Samuil Micu, tipografia scoate „Logica” lui Baumeister.

Cu timpul, tipografia tipărește și cărți de cult în mai multe volume, deoarece aduceau un venit bun fiind căutate pentru frumusețea tiparului în toate ținuturile locuite de români.

Între anii 1804–1805, I. Pivariu Molnar intrînd în legătură cu episcopul Kir Iosif al Argeșului, tipărește într-o ediție de o rară frumusețe „Mineiu.” în 12 volume pentru toți solicitanții din Principate.

Văzînd că această carte este căutată, doctorul I. Molnar s-a hotărît să retipărească și „Octoiul”, ultima ediție fiind cea din 1792 de la București. Cartea fiind solicitată, I. Molnar a comandat la Buda și tipărirea „Evangheliei” în anul 1812, dar decedînd în 1815 lasă după sine multe datorii.

Tipografia scoate la vînzare exemplarele din „Octoiul” rămase și ele au fost așa de căutate încît în 1829, profesorul Constantin Diaconovici Loga din Arad comandă o nouă ediție care este vîndută curînd, iar tipografia îl scoate în anul 1846 într-un volum în folio de 662 pagini tipărit cu roșu și negru.

Cărțile tipărite astfel se vindeau ușor și erau foarte căutate, ajungând rare tocmai pentru că au intrat în mâna oamenilor de prin sate, de unde cu nevoie intrau în biblioteci ca ele să ne fie păstrate.

Pentru ca aceste ediții să poată fi scoase era nevoie de cenzori instruiți și cu gust pentru tipărituri.

Cel dintii cenzor român de la tipografia din Buda a fost Ion Onișor, urmat de acea triadă a literaturii române Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai și Petru Maior care au aprins făclia luminii în această tipografie.

Activitatea tipografică desfășurată în această perioadă este pusă în slujba luptei pentru drepturile sociale și culturale ale românilor din Transilvania.

„Reprezentanții de seamă a Școlii ardelene, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, editează lucrări științifice prin care fundamentează teoretic drepturile poporului român la un tratament politic egal cu al celorlalte naționalități din Transilvania”.²

În tipografia din Buda se tipăresc o serie de opere istorice și filologice dintre care amintim : „Elementa linguae dacoromane” (1806, Buda), de Gh. Șincai, „Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pre scurt” (1806, Buda) de S. Micu, „Hronicul românilor și a mai multor neamuri” (1808, Buda) de Gh. Șincai, „Istoria pentru începutul românilor în Dacia” (1812, Buda) de P. Maior.

Reprezentanții Școlii ardelene au meritul de a fi scos și primele tipărituri cu caracter economic, contribuind la iluminarea maselor, aceste tipărituri fiind inițiate de guvernul de la Viena.

Astfel, în anul 1785 apare prima tipăritură de acest fel „Economia stupilor”, scrisă de I. Piuariu Molnar, apoi în 1806 Gh. Șincai tipărește „Povățuire către economia de cîmp”.

Începînd cu 1806, la Buda încep să apară calendarele românești care circulînd și peste Carpați mențin trează conștiința națională și au un rol cultural-educativ, ele înlocuind vreme de aproape o jumătate de secol lipsa ziarelor și revistelor românești.³

Și după anul 1830 în tipografia din Buda apar cărți ale scriitorilor români în multe ediții care se vînd în toate cele trei principate.

S-a considerat necesar a se face o scurtă retrospectivă asupra activității tipografiei din Buda care timp îndelungat a scos sute de cărți, pentru a vedea importanța pe care a avut-o

pentru mișcarea culturală desfășurată de Școala ardeleană, activitate pusă în slujba nobilului țel al luptei pentru drepturi sociale și culturale ale românilor din Transilvania.⁴

În colecțiile de carte veche din județul Gorj se păstrează peste 441 volume tipărite la Buda, începînd cu „Retorica” din 1798 a lui I. Molnar și sfîrșind cu „Octoihul mare” de la 1846 și „Triodul” de la 1848.

Cele mai numeroase bunuri fiind cărțile de cult, vom începe prezentarea cu această categorie, menționînd numărul volumelor din fiecare colecție.

Deoarece ornamentica foii de titlu și celelalte elemente ornamentale din aceste tipăriri de la Buda sînt în general aceleași, am considerat a le prezenta pe cele comune întîlnite la ediții din ani diferiți, precum și diferențele care apar de la caz la caz.

Foile de titlu sînt încadrate pe laturi de chenare din medaloane ovale.

Alături de acest ancadrament mai găsim și cîte un chenar din motive florale sau ghirlande de flori mici care înconjoară o coloană cum este în cazul „Mineelor”.

Comun tuturor tipăriturilor sînt frunzele stilizate cu negru sau roșu plasate deasupra titlurilor.

Un alt tip de foaie de titlu întîlnim la „Evanghelia” din 1812, unde spre deosebire de celelalte, ornamentica este foarte simplă, fiind formată din opturi cu negru pe cele două laturi, iar în partea de sus, deasupra titlului întîlnim aceleași frunze stilizate de culoare roșie.

Gravurile, în negru, inspirate din cărți vechi sînt foarte clare, de mărimi diferite.

Frontispiciile mici și mari sînt prezente la începutul prefetelor, al textului propriu-zis sau al diferitelor capitole.

La sfîrșitul capitolelor găsim viniete din diverse motive fitomorfe.

Tiparul este cu roșu și negru avînd letrine frumos ornate pe un fond roșu cu flori și frunze stilizate.

De remarcat este faptul că hîrtia folosită la aceste tipăriri are filigrane, fiind groasă și rezistentă.

Dintre cărțile cunoscute cu o pondere destul de mare în patrimoniul județului Gorj sînt „Mineele” de la 1804–1805 în

12 volume, pe toate lunile anului, păstrate în număr de 181, din care în depozitul centralizat Tismana 49, în depozitul centralizat Polovragi 121, colecția mănăstirii Lainici 9, iar Filiala arhivelor statului 2 exemplare.

În folio, cu text imprimat în negru și roșu, pe două coloane și 38 rînduri pe pagină, „Mineele” au prefața scrisă de Kir Filaret, episcopul Rîmnicului.

„Octoihul mare” din anul 1811, avînd în general aceleași caracteristici ca și celelalte tipărituri este prezent printr-un număr de 49 volume din care 27 în depozitul centralizat Polovragi, iar în depozitul centralizat Tismana 22 exemplare.

În folio, cu textul pe două coloane și 36 rînduri pe pagină a fost îndreptat, pentru a putea fi tipărit, de Kir Iosif, episcopul Argeșului care semnează și prefața.

„Evanghelia”, tipărită la Buda în cunoscuta tipografie a Universității din Pesta la anul precizat 1812 se află în număr de 27, din care în depozitul centralizat Polovragi 11 exemplare, iar în depozitul centralizat Tismana 16 exemplare.

În folio, pe două coloane cu 146 file + 11 file nenumerate cu tipar roșu-negru sînt legate în piele ornamentată cu chenare din flori stilizate, în culori.

„Triodul” din 1816 legat cu „Strastnicul” se găsește în număr de 87, din care 47 în depozitul centralizat Polovragi, din care 2 sînt „Strastnic”, iar 40 în depozitul centralizat Tismana din care 4 exemplare „Strastnic”. În folio, cu un număr de 320 file „Triodul” și 110 f. „Strastnicul”, cu tipar negru-roșu, au textul pe două coloane cu 38 rînduri pe pagină.

Legătura acestei tipărituri din piele pe lemn are diferite ornamente, chenare din motive florale, la mijloc cu medalioane.

Dintre bunurile bibliofile tipărite la Buda se păstrează :

– „Octoihul mare” (1846) în număr de 50, din care 37 la depozitul centralizat Polovragi și 13 la depozitul centralizat Tismana.

– „Antologion” (1838) în număr de 31 exemplare, din care 17 la depozitul centralizat Polovragi și 15 la depozitul centralizat Tismana. – „Triodul” legat cu „Strastnicul” și „Strastnicul” de la 1848 în număr de 22 exemplare, din care 18 la depozitul

centralizat Polovragi și 4 la depozitul centralizat Tismana.

O altă categorie de cărți sînt cele scrise de P. Maior, Gh. Sincai, I.P. Molnar și Eufrosin Poteca.

Dintre cărțile lui P. Maior la depozitul Tismana se găsește „Propovedanii la îngropăciunea morților”, în colligat cu „Didahii”, tipărită la Buda în anul 1805.

Tipărită cu caractere chirilice, numai cu negru, nu are nici inițiale ornate nici ilustrații, singurul frontispiciu fiind pe prima pagină, iar la „Didahii” un alt frontispiciu dintr-un medalion oval înconjurat de frunze stilizate.

O altă lucrare a lui P. Maior, păstrată în colecția Muzeului județean Gorj, este „Istoria pentru începutul românilor în Dachia”, tipărită la Buda în 1812, și retipărită de lordache Mălineanu cu adăugirea disputelor urmate în limba latină „asupra acestei Istorii și tălmăcită românește prin Damaschin Bojincă, jurist consultul principatului Moldovei în Buda cu tiparul crăieștii tipografii a Universității Ungurești la 1834”. Tipărită cu caractere chirilice și latinești, cu negru, în folio, pe o coloană cu 36 rînduri pe pagină, are un număr de 281 pagini + 64 pagini care cuprind disputa, fără material ilustrativ.

Două tipănituri care se păstrează în fondul Liceului Tudor Vladimirescu din Tîrgu-Jiu sînt „Retorica” de I.P. Molnar, Buda 1798 și „Povățuire către economia de cîmp” (Buda, 1806) a lui Gh. Sincai.

Întocmită după modelul unor lucrări străine, în „Retorica, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvîntări” autorul își propune să arate „mijlocul prin care ritorul poate vorbi frumos și potrivit, ca să înduplece și să tragă pre ascultătoriu la orice voiește”. (foto 1)

Cu o prefață scrisă de autor la Sibiu în iulie 13/1797, în folio cu 296 pagini, cu 25 rînduri pe pagină, pe o coloană, cu litere chirilice și tipar negru „Retorica” a pus în circulație idei noi pentru acea vreme și a reușit „să insufle românilor iubire și căldură către limba lor și silința spre a îmbrățișa cultura ei”.

„Povățuire către economia de cîmp” scrisă de Gh. Sincai a fost folosită mult timp în școlile românești din Transilvania ca manual pentru predarea noțiunilor de economie rurală, ceea ce determină retipărirea ei în anul 1847. (foto 2)

Р Е Т О Р И К Ъ

Д а н о

Д В Ъ Ц Ъ Т Ъ Р А

ш л

АТОМАНА ОРИГАНА КЕЗЕНТИСИ.

Д а н о

АТЪМ ИЗВОДИТЪ НА АИМКА РОМАНЪСКИ,
АПОДОСИТЪ ИЛИ АТИМАТЪ КЪ ПЛАДАКЪ АИМНОР
Философи, или АИМАИ АИРИЧИРИИ.

А Б Е Д А

ОАЕ тватори А ариана Тулогария Обиотаниана,
Учиротана Парла.

4015

416

Foto 1.

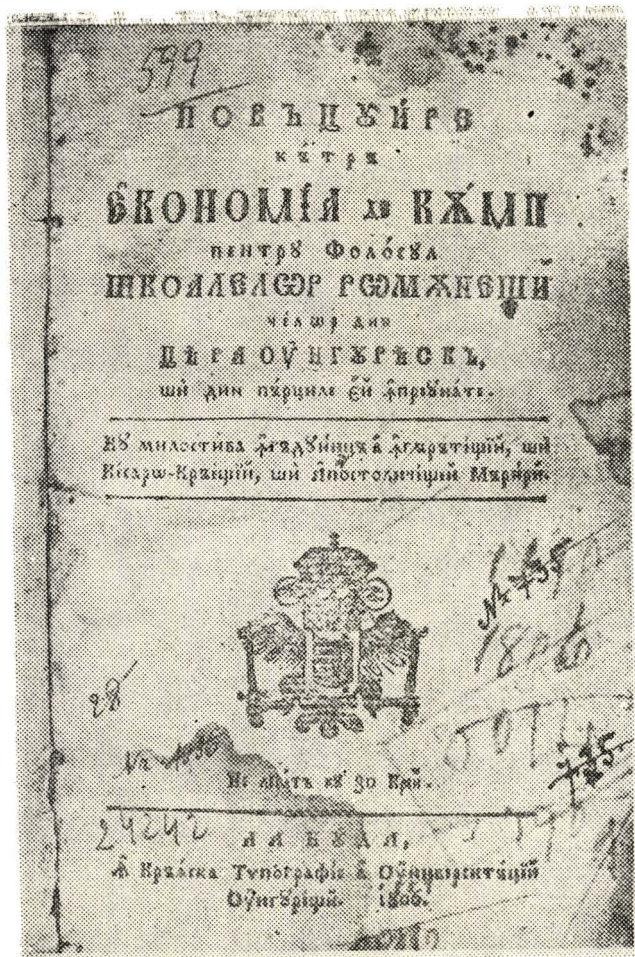

Foto 2.

Tipărită cu caractere chirilice în limba română, în folio, pe o coloană și 26 rînduri pe pagină, cu tipar negru are un număr de 223 pagini + 7 fi e nenumerate. Pentru a putea fi răs-pîndită în toate provinciile fără piedici, deoarece așa cum se vede din foaia de titlu, ea a fost tipărită „pentru folosul școlilor românești”, autorul n-a fost menționat.

La depozitul centralizat Polovragi se păstrează lucrarea lui Dimitrie Darvari „Mai înainte gătire spre cunoștința de...”, tradusă de Eufrosin Poteca și tipărită la Buda în 1818.

Fără material ilustrativ, în folio, pe o coloană și 25 rânduri pe pagină este tipărită cu caractere chirilice și tipar negru.

Din însemnările păstrate pe vechile lor file ne putem da seama că aceste tipărituri au trecut prin multe mâini pentru a ajunge la diferite persoane cu dragoste de carte și de citit.

Unele din aceste tipărituri au fost valorificate prin prezentarea lor în expoziția de bază a Muzeului județean Gorj sau în cadrul Muzeului mănăstirii Tismana.

Pe bună dreptate, tipografia din Buda a fost considerată un focar viu al literaturii române, adunând în jurul său un mare număr de scriitori români ale căror opere le-a scos la lumină și care au avut o influență mare asupra contemporanilor.⁵

N O T E

1. Veress Andrei, „Tipografia românească din Buda”, în „Boabe de griu”, 1932, p. 593.
2. Mircea Tomescu, „Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918”, București, 1968, p. 108.
3. Idem, p. 117.
4. Idem, p. 110.
5. Idem nr. 1, p. 612.

BIBLIOGRAFIE

1. Bianu Ioan, Nerva Hodoș și Dan Simionescu „Bibliografia românească veche 1508—1830, tom 1—4, București, 1903—1944, 4 vol.
2. Istoria literaturii române, vol. II, Ed. Academiei R.S.R., București, 1968.
3. Istoria României, Ed. Academiei R.P.R., București, 1954.
4. Mircea Tomescu, „Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918”, Ed. științifică, București, 1968.
5. Podnaru Daniela, „Contribuții la bibliografia românească veche”, Tirgoviște, 1973.
6. Veresa Andrei, „Tipografia românească din Buda” în „Boabe de griu”, III, nr. 12, 1932, p. 593—612.